

A NAGYNEVŰ „ISMERETLEN”

Az első magyar miniszterelnök iratainak gyűjteményéről

Kivételes figyelmet érdemlő forráskiadvánnyal gazdagodott történettudományunk, sőt a múltunk tényanyagának megismerésében érdekelt olvasóközönség is. Az *Urbán Aladár* feltáró és szövegközlő munkájának eredményeként megjelent iratgyűjtemény az első független, az országgyűlésnek felelős magyar kormány miniszterelnöke, Batthyány Lajos 1848 márciusa és szeptembere közötti hivatali működésének másfél ezernél több dokumentumát, számos esetben – intézkedések sorát magában foglaló – ügyiratát közli. Összességében az iratok négyötödénél nagyobb hányada még egyáltalában nem, töredéke legfeljebb egykorú hirlapban, illetve röplapként jelent meg. Nem túlzás tehát, ha a recenzius a gyűjtemény megjelentetését kiemelkedő jelentőségűnek tekinti.

A kiadvány fontosságát növeli, hogy Batthyány Lajost szinte a közelmúltig – némi túlzással – a magyar történelem nagynevű „ismeretlenjei” közé lehetett sorolni. Hiszen „főbenjáró pöre” forrásanyagának feltárásán kívül szaktanulmány kevés foglalkozott vele, és a szerepét érintő tudatformáló információkat a közelebbi és a távolabbi múltban sztereotip leegyszerősítések szótták át. Ezek vezérmotívumként egyfelől Batthyánynak az uralkodó iránti lojalitását túlozták el, másfelől állítólagos készségét hangsúlyozták Magyarorszá-

alkotmányos megújulását csorbitó kompromisszumra. A torzításokhoz hozzájárultak a valóságos elődök híján a történelem tényleges szereplőiből a maguk és ellenfeleik képmására bálványokat és bábfigurákat faragó politikusok és irányzatok, amelyek sajátos relativizmus teremtésével, illetve az egykori tényleges nézetkülönbségek manipulálásával a történelem általános, de különösen hazai menetének megítélésében az értékek váltógazdaságához, sőt végül is minden személyes politikai teljesítmény értékmentő, értékeremtő lehetőségének megkérdőjelezéséhez vezettek. A minden történettudományi munkálkodás szempontjából olyannyira fontos forrásfeltárás és a gondos forráselemzés lehetőségének megteremtése ezért is vált különösen nélkülözhetelenné az újra és újra egyirányú utcákba és egyajtajú színterekre szorított magyar történettudomány számára, még a viszonylag sokat kutatót, sokban ismertté vált, de még korántsem mindenoldalúan és a szükséges mélységig megközelített 1848/49 története szempontjából is.

A kiadvány munkálatait magára vállaló Urbán Aladár nagyon pontos munkát végzett. A dokumentumok közlése szöveg-hű, sőt – ami sajnos ritkaságszámba megy – még sajtóhibáktól is szinte teljesen mentes a szöveg. A helyesen sorszámmal ellátott dokumentumok címét szükség-

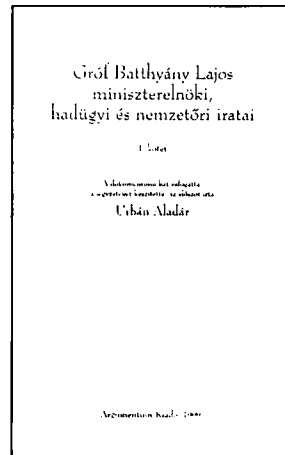
képpen sokszor teszi bonyolulttá, hogy egyszerre vállalkozik az irat szerzőjének, műfajának és tartalmának meghatározására. A jegyzetelés ésszerűen takarékos, olykor túlságosan is az. Példának kínálkozik, vajon segítség nélkül azonosítja-e Ybel Miklóst (a névmutatóban is így szerepel) az alkalmi "futárt" és merész fegyverszállítót a kiadvány használója a magyar építészet egyik legnagyobb alakjával, pedig azonos vele. Nyilvánvalóan terjedelmi okokból korlátozta a szerkesztő a másodközlések számát. Ezt megértve is tartom sajnálatosnak, hogy elmaradt a Batthyány elnöklétével, illetve aktív részvételével született – amúgy is kis számban fennmaradt – minisztertanácsi határozatok közlése, netán kivonatolt ismertetése.

Tartalmilag a kiadvány gazdagon dokumentálja azt, amit a *Hajnal István* munkájának posztumusz megjelentetése óta kibontakozó újabb Batthyány-kutatás, mindenekelőtt Urbán Aladár már megelőlegezett. Azt, hogy az első független és felelős magyar kormány feje nagyvonalú állásfoglalását az államjogi és diplomáciai kérdésekben mint társította kivételes aktivitással, szükség szerint az irányításon túl a szervezőmunka feladatait is vállalva a megújuló, parlamentáris kormányzatú Magyarország önvédelmének biztosítása érdekében.

A nemzetörseget maga az 1848-as törvény a kormány "hatósága" alá rendelte, amit Batthyány kezdetől fogva miniszterelnöki hatáskörébe tartozónak ítélt. Ezzel egyidejűleg, közel két hónapon át a távollévő hadügyminisztert is személyesen helyettesítette. Abban a közel négy hétben pedig, ami az 1848 tavaszi törvények módosításának augusztus végi bécsi követelése és a Batthyány vezetésével megalakítani remélt második kormány kinevezésének megtagadása között eltelt, a kiadvány több mint négyszáz dokumentuma tanúsítja kivételes aktivitását. Ezeknek egy része a tekintetben bővíti ismereteinket, mint törekedett Batthyány szeptember 11-i lemondása után, felkérést nyerve a nádortól rá, egy második felelős magyar kormány alakítására. Erőfeszítései realizálása szempontjából nagy fontosságot tulajdoníthatott annak, hogy Kossuth a kísérlet udvari "szalonképessége" érdeké-

ben önként felajánlotta: nem igényel tárcát a megalakítandó új kormányban, sőt, 1848. szeptember 14-én felszólította a parlamentben túlnyomó többséggel bíró követőit "ne nehezsítsék" a válságból kiutat kereső Batthyány "pályáját".

Ezek a fejlemények éppen úgy ellentmondanak nézetkülönbségeik eltűzésének, mint az, hogy Kossuthék honvédelmi erőfeszítéseivel párhuzamosan, de nem ellentétesen mind intenzívebbé vált Batthyáynak a kiadványban gazdagon dokumentált hadügyi tevékenysége. Intézkedései új honvéd-zászlóaljok, illetve a népfelkelés szervezésétől, a magyar bankjegynyomda fegyveres őrzésének és a komáromi várvédelem megerősítésének biztosításáig, a fegyveres erők felszerelésének és ellátásának előmozdításától a Latour birodalmi hadügyminiszter által ösztönzött horvát határőrseregek feltartóztatása felteteleinek megteremtéséig iveltek, ideértve a horvát nemzeti igények teljesítésének ígérését, amire a magyar kormány 1848. augusztus 27-i határozata teljes felhatalmazást jelentett.

Batthyány Lajos politikai kísérletei azonban – amint ez jól tükröződik a kiadványban – rendre meghiúsultak. Ez hivatatosan az 1848. szeptember 25–26-i királyi kéziratok révén vált egyértelművé. Batthyány újabb miniszterelnöki kinevezésének megtagadásával, István főherceg nádor lemondásával, Majláth György

“helytartói” megbízásával, Lamberg Ferencnek a magyarországi fegyveres erők parancsnokává kinevezésével és egyidejűleg a magyar országgyűlés idő előtti “elnapolásáról” rendelkező bizonyos uralkodói döntéssel – kivétel nélkül mind miniszteri ellenjegyzés nélkül. (A dokumentumokat kísérő jegyzetek pontosan jelzik, miszerint az uralkodó megkívánta, hogy Majláth kinevezését Batthyány ellenjegyezze, amit az nem teljesített, de ugyanezt az igényt nem támasztotta Lamberg megbízásával kapcsolatban. Ez – tegyük hozzá – az udvarnak a felségjogok gyakorlásával kapcsolatos államjogi cselekedés volt, s egyértelműen ütközött a felelős kormányzásról szóló hatályos magyar törvénnyel. Nem is mulasztotta el ennek bizonyítását a magyar országgyűlés 1848. szeptember 27-i nevezetes jogvédő határozata.)

Batthyány politikai kiütkeresését a bécsi önkényuralmi szándékok és döntések – amint ezt a kiadvány is sokoldalúan bizonyítja – a Lamberg elleni merénylet előtt már megakadályozták. De igen fontos történelmi szerepe volt – minden “elmulasztott” békekísérletről később álmódosók ellenében is – éppen az egykorú bécsi hatalmpolitika kérelhetetlen konokságának egyértelművé tételében. Ennek – akarva-akaratlan – felismertetése mellett Batthyány elsősorban katonai intézkedéseivel járult hozzá az akkor még az önkormányzat és polgárosodás ötvözésével kecsegtető nemzeti megújulás első sikereihez, a pákozdi helytállástól a parlamentáris kormányzati rendszer hatékony működésének biztosításáig.

Mindez a válságos kora őszi magatartásának politikai lényegét illetően is összhangban van a Vas megyei nemzetőrségben szerepet vállaló, ám a harctérről egy balesete miatt távolmaradó Batthyány önvallomásával, amit 1848. október 14-én barátjához, Bezerédj Istvánhoz intézett levele tartalmaz: “én soha semmit miniszter társaim beleegyezése nélkül nem tettem, olyanokról pedig hallani sem akartam, mik által az 1848-i törvények megcsonkítottak volna”. Ezt a miniszterelnöki tevékenységére visszatekintő levelet, amelyet kiadvá-

nyunk függeléke indokoltan közöl, címzettje Batthyány felhatalmazásával megismertette Kossuthékkal, lehetővé tette annak azonnali közreadását a *Kossuth Hírlapjában*, a szerkesztő *Bajza József* méltányoló szavai kíséretében, majd második közlésként más lapokban is. Ennek nem csupán Batthyány becsületének védelmezése volt a célja. Kossuth megnyugtató üzenetét tolmácsolva Bezerédj válaszában nem véletlenül szövegezte hangsúlyosan Batthyány politikai jövőjéről, emlegette “személyességének kelendőségét”.

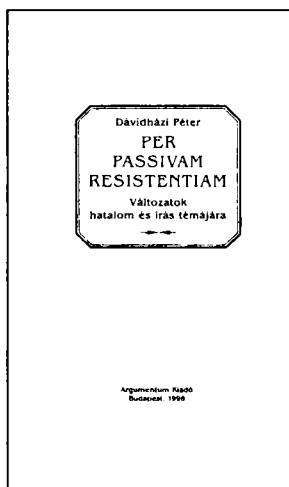
Nyilvánosság előtt aligha esett szó róla, de hihetünk Kossuthnak, miszerint szeptember dereka után, amikor István főherceg, még nádorként visszautasította azt a gondolatot, hogy a trón megüresedése és a magyar országgyűlés kedvező döntése esetén királlyá koronázzák, Batthyányban látta azt a személyt, aki egy elszakadásra kényszerülő Magyarország államfője lehetne. Amikor azonban 1849 tavaszán a Magyarország beolvasztását elrendelő császári oktrojált “alkotmány” indokolta tette Magyarország független államiságának deklarálását és ideiglenes államfő választását, Batthyány Lajos már az önkényuralom perbevonásra váró foglya volt.

A magyar parlamentáris kormányzati rendszer első független felelős miniszterelnöke, Batthyány Lajos a megújult alkotmányosság első vértanúja lett. A Batthyány-kutatás kiemelkedő eredménye iratainak 1848/49 százötvenedik évfordulóján megjelent gyűjteménye. Bizonyítéka is annak, hogy az öngazgató Magyarország parlamentáris kormányzati rendszerének működése Batthyány Lajos személyes teljesítményének eredményeként vált mérföldkövévé, ha nem is mindig és mindenki által vállalt, de valójában korszakokat túlélő irányjelzőjévé történelmi felismerésünknek. (*Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. I-II. Argumentum Kiadó, 1999. 1790 o.*)

Szabad György

PER PASSIVAM RESISTENTIAM

Harminc és negyven között jórészt mindenki megmutatja arcát az irodalommal, a művészettel való foglalkoztatásban. Van, aki csupán az eszközök számbavételét, felsorakoztatását tartja föladatának, s van, aki meg csak a benne kiváltott élményről való számadást tekinti szükségesnek. Akár egyiket vesszük, akár a másikat, a szerző nem teljesíti igazi feladatát: az eszközök számbavétele funkcióik értelmezése nélkül üres leltár; csupán a kiváltott élmény közlése, az eszközök funkcióbizonyító ereje nélkül viszont, csak az egyedi szubjektivitásra korlátozódik, s átadása, kiváltó erejének igazolása, magyarázata elmarad.

A kettő elválaszthatatlanságának két közismert hazai példáját említsük. *Szerb Antalé* az egyik; az ő, kivált világirodalomtörténetében, bármily takarékosan szűkrefogott is a kifejező eszközök fölmutatása – a tárgyalt anyag tömege következtében is – mégis az élmény hitelt, olvasásra ösztönző erejét ezek érzékeltetése indítja s biztosítja. Hasonlóképpen áll a dolog *Babits Európai irodalomtörténetével* is. Goethét tárgyalja legelőször, leg-hosszabban. Ám szinte sohasem említi úgy bármely szemléleti, élménykiváltó elemét, hogy ne társítaná hozzá, ha tömören is, az esztétikai hatóerőt bizonyító megformált-ság tényét is.

Jelentésmeghatározás nyelvi elemzés nélkül alig lehetséges; a nyelvi elemzés viszont csak akkor nyeri el valódi érdekét, értelmét, hitelt, ha az élmény és a mű bonyolult megfeleléseihez, teljességéhez, hatóerejének értéséhez vezet el. Ha a kettő fedi egymást, kölcsönösségük mintegy magától értetődő lesz. E nélkül üres, erőszakolt magyarázkodás, vagy tájékozottság-mutogatás marad.

Annak a tanulmánykötetnek, amelyet az Argumentum Kiadó bocsátott közre *Dávidházi Pétertől*, tartalomjegyzékét megnevezve, két olvasásra ösztönző rokonszenves vonást lát az érdeklődő. Mind a négy tárgycsoportjának címében szerepel a “vázlat” szó. Azaz sem a “mentalitástörténetet”, sem a “fogadtatástörténetet”, sem a “tudománytörténetet”, s a “módszertant” nem óhajtja kézikönyv- vagy tankönyvszerűen előadni, hanem témáihoz igazítottan kívánja e kérdésköröket tárgyalni. S bennük, ha hivatkozik is egy-egy ilyen vonatkozású hazai vagy külföldi “tekintélyre”, nem mint megföllebbezhetetlen auktoritásra, hanem mint olyanra, aki az övéhez hasonlóan gondolja végig az illető tárgykört.

Boldog ember, persze, mondhatnánk: nem kérik ma tőle számon a marxista üdvtan nagy és apró, hazai és nemzetközi szentjeit. Hogy milyen tehertől mentesül így, arra két példát. Az 1946-os Társadalmi Szemlében Lukács György *Heisenberg* bizonytalansági relációjának viszonylagosítójáról, *Unsicherheitsrelation*-járól elítélően szólt, s Leninhez, Sztálinhoz és Zsdanovhoz utasította őt, akik majd megmutatják neki e momentum kiküszöbölésének módját. A másik személyes: mikor első tanulmányaimat József Attiláról megírtam, heves támadások értek, mivel a kései *József Attila*-verseket többre tartottam s időtállóbbnak véltem, mint az egyébként – a maguk nemében – kitűnő *Téli éjszakát* és direkt politikai társaikat.

Dávidházi könyvének első tematikus ciklusa az *ellenállás magyar hagyományát* tárgyalja. Főleg a Bach-korszakbeli véve példának. A passzív rezisztencia tekintetében *Deákhoz* áll közel. Ezzel, úgy gondolom, bátran egyetérthetünk. Ha azonban a

Deák-féle ellenállás elfogadása a Rákosi-Gerő-Marosán-féle figurák és kiszolgálóik fölöldozásához és megértéséhez is igazolás, akkor ez súlyos tévedés. A Schwarzenberg-féle másfél-két esztendő, meglehet, talán hasonlítható ez utóbbihoz. Dávidházi azonban nyilván ismeri a Kemény-féle *Pesti Naplót*, hogy a radikálisabbakról ne szölgünk; s ismeri az *Arany – Lévy*, az *Arany – Tompa* levelezést. S ugyan ki írhatott volna Arany-féle *Walesi bárdokat* s *V. Lászlót*, Lévy-féle *Mikest*? A ciklus harmadik darabjában maga is kitűnően érzékeli s érzékelteti, mennyire életveszélyes, lelket mérgező az, ha a mondókkal együtt mondjuk a *felhőre*, hogy *az teve*.

Sok újat és jót hoz a második tanulmánycsoport is: a Bessenyeiékhez kapcsolódó dolgozata. Művelődéstörténetet, társadalmi közgondolkodást, közszellemiséget illetően egyaránt. A magyar közép-nemesség, a magyar vidéki értelmiség a vasút, a lapnyomtatás és terjesztés nagy változása előtt sem volt oly egyetemesen elmaradott, mint ezt az ötvenes években sulykolták.

De szerencsés gondolat a *Vanitatum vanitas* körül zajló vita összefoglalása s történelmi értelmezése is. Kár, hogy nem kapcsolja hozzá a *Madách elleni* képtelen megnyilvánulások csokrát. Sőt, magát a hegeli filozófiát, fejlődéselméletet pusztán csak szekularizáló, társadalmiasító törekvéseket is. Hegel nemcsak szakfilozófus volt, hanem józanul ítélő "bölcös" ember is: s így a tökéletes társadalom – ha lehet ilyen – megalkotását Istenre bízta.

Az írások harmadik csoportja kortársakról szól: részint s többségükben nekrológyszerű méltatások, kisebb részben kritikák. Az előbbieket jó emberismeretről és valódi szakszerű s egyben humánus méltánylásról tanúskodnak. Kettő közülük személy szerint és különösen közelről érint: *Kiss József* s *Oltványi Ambrusé*. Persze, a többieké is szép, méltányos s meleg emberi hangon szól.

De Kiss József "családapám" volt az Eötvös Collegiumban. A kollégium 1945–47-ben Keresztury Dezső védszárnyai alatt még megőrizhette a könyvtárban töltött nyugalmunkat. Jóskának azonban a hírhedt pörök egyik elsőjében, az ún. *Magyar Közösség*-perben testvérét súlyos börtönre

ítélték. S mi, a "golyák" ezt alig érzékeltük. Jóskának később sem volt sorsa szerencsés. Hiába menekült munkájába, amelyet mindig hibátlanul végzett, s a szövegkiadások igazi mestere lett. Így egyszerűen jól esett neki eljönni, – nem panaszkodni, hanem, ami életét értelemmel töltötte: szövegkutatói munkájáról beszélni. A mindent olvasó, mégpedig biztos kritikával olvasó *Oltványi* meg napi beszélgetőtársam és kíméletlen kritikuskom.

A kötet utolsó ciklusa a *mai irodalom* elvi kérdéseiről szól egyes írókkal kapcsolatban (*Pilinszky, Kertész Imre*). Itt sem hagyja cserben esztétikai érzéke s kritikai fölkészültsége.

Ha valamit, akkor a pozitívizmust illető részleteket lett volna jó kiegészíteni. Mert igaz, hogy a név *Comte*-tól származik, s az is (bár csak részben), hogy *Taine* az esztétikai általánosítója és alkalmazója; de nem elsősorban *Renan*-ról, hanem angol, a franciákat előző *angol alapítóiról*, mindenekelőtt *J. St. Mill*-ről nem szabad megfeledkezni. Annál kevésbé, mert egy jeles magyar politikai személyiség (és író) már 1861-ben lefordította a választójogról szóló fontos könyvét.

Kállay Benjamin-ről van szó, akiről – érthetetlen módon – a sok kötetes akadémiai magyar történet is méltánytalanul keveset szól. *Ivo Andrics*, a Nobel-díjas író viszont úgy vélte, szobrának már rég Szarajevó főterén kellene állnia. *Kállay Mill* nézeteit nemcsak fordította – már 1861-ben –, de pozitívan s pozitívista érveléssel bővítette is: a választójogot alacsonyabb évre, kisebb jövedelemre s a házasságon kívüli születtekre is ki óhajtottja terjeszteni. Ifjúkorában megtanult románul, s egészen kitűnően szerbül. Mint követ a belgrádi udvar és diplomácia kedvence lett ezáltal. Majd Bosznia-Hercegovina annektálása után annak kormányzója; és hosszú időre a Monarchia közös pénzügyminisztere. Szarajevóban a horvát ferenceseknek kolostort és iskolát, a mohamedánoknak mecsetet, a görögkeletieknek templomot, s a város egészének közös iskolákat építtetett. A török földesurakat birtokaik parcellázására bírta rá. A nagy műveltségű *Asbóth Jánossal*, belső munkatársával, személyi titkárával és tanácsadójával két vaskos kötetben megíratta *Bosznia-*

Hercegovina történetét, amelyet részben vagy egészben három nagy nyugati nyelvre is lefordítottak.

A tanulmánykötet mindenesetre igen figyelemre méltó: nemzedékének egyik legjobb munkája, s kitűnő fölkészültségének hiteles tanúságtevője.

Végül, de nem utolsósorban, elismerés illeti azért, hogy nem vette át azt a divatot vagy ragályos tévhitet, amelynek jegyében nem egy nemzedéktársa úgy hiszi, akkor igazán "korszerű", "tudományos", "európai", ha azt, amit magyar értekező szöveggel is nyugodtan elmondhatna, valami nevelésesen mesterkelt, makaróni nyelven adja elő, hadd bámuljon az olvasó az ő korszerű tájékozottságán. Használ ő is néha értelmező szinonimaként idegen

szavakat, egészében azonban jól, tisztá magyarsággal, világos s határozott fogalmisággal, stil- és szaknyelvi biztonsággal ad elő.

Érdeemes arra emlékeztetni, hogy a legnagyobb magyar irodalmi értekezők egyike, *Péterfy Jenő*, aki kitűnően beszélt franciául, olaszul, a német pedig anyanyelve volt – lévén anyja született német – (s elsőik között szolt elismerően s kritikusan is Nietzsche-ről), alig érzi szükségét, hogy filozófiával erősen áthatott szövegeit idegen szaknyelvi elemekkel tüzdelje meg. (*Per passivam resistentiam. Dávidházi Péter tanulmánykötete. Argumentum Kiadó, 1998. 410 o.*)

Németh G. Béla

IMRÉDY BÉLA A VÁDLOTTAK PADJÁN

Sulyok Dezső – a ma oly sokszor "történelminek" nevezett Független Kisgazdapárt tagja, aki 1947-ben, feladván a készülő Rákosi-diktatúrával folytatott reménytelen szélmalomharcot, elment ebből az országból – a háborús bűnösökként perbe fogott Imrédy Béla volt magyar királyi a miniszterelnök felett mondott vádbeszédében tárgyalás hetedik napján, 1945. november 21-én arról szólt, hogy nem a vádlotról tart halotti beszédet, hanem "egy ismét elszalasztott és talán soha vissza nem térő alkalom halotti beszédét" mondja. Az elmulasztott alkalom – amiért a felelősséget a horthysta Magyarország vezetőire hárítja – miatt ül ismét Magyarország "a vádlottak padján...megint a vesztesek oldalán foglal helyet, azok között, akik fegyvert fogtak Európa békéje és a népek egysége ellen, megint odasodródunk, ahová nem lett volna szabad sodródni". Az elmúlt évtizedek történetírása – minden belső vitájával együtt is – alapvetően egyetért abban, hogy a korabeli elitet ugyan súlyos felelősség terheli hazánk második világháborús tragédiájáért, ám abban a Trianon-szindrómának, a korszak nagyhatalmi viszonyainak, az ország geopolitikai meghatározottságának volt döntő jelentősége. S ha ez igaz, akkor Sulyok Dezső még megalapozatlanabban állítja,

hogy Magyarország olyan "kulcs" volt, amely "a megfelelő zárba illesztve a világtörténelem folyamatának más fordulatot adhatott volna, vezetőink azonban a kulcsot nem a zárba tették, hanem a szakadékba hajították, ezért ülünk most becsületünkben kirabolva a népek nagy aeropágja előtt". (342.) Abban a hosszú eszmefuttatásban is nem kevés egyoldalúság van, amely arról volt hivatott a hallgatóságot – s feltehetőleg a nemzetközi közvéleményt – meggyőzni, hogy ebben az öldöklő küzdelemben a magyar nép "nem együttműködő nép volt...igenis mindnyájan ellenállók voltunk". (344–345.) Nemzetközi tárgyalásain Sztálin nem éppen alaptalanul tett kirohanásokat a magyar honvédség megszálló tevékenységének egy sor eseménye miatt, s a magyar antisziszta ellenállás joggal tiszteletet és megbecsülést érdemlő tényei sem vezethetnek az arányok ily mértékten elrajzolásához.

Sztálinnak és itthoni exponensének Rákosi Mátyásnak megfontolt politikai döntése okán a számos okból az ország, sőt bizonyos mértékig a magyarság szimbólumává magasodott volt kormányzót, Horthy Miklóst sem Nürnbergben, sem Budapesten nem állították pellengérré. A nevével fémjelzett rendszert ellenben úgy rántották sárba, hogy a sok szempontból

érthető ellenreakció dinamikájával nem kevesen még ma is azon fáradoznak, e rendszer rút vonásaiból az utókor emlékezete jóformán semmit se rögzítsen. Mindez ellenben mit sem változtat azon a tényen, hogy a korabeli magyar politikai elit felelősségében nagybányai Horthy Miklósnak kitüntetett helye van. Így azután csak erős fejszóválást válthat ki a vádbeszéd azon passzusa is, amely a Horthy-Imrédy viszonyt nem átallja olyan új "Ember tragédiájának" beállítani, amelyben Imrédy luciferi figurájával szemben Horthy Miklósnak egy új Ádámot kellene megpillantánunk. (345.) Igencsak szembekerül a vádbeszédet tartó Sulyok Dezső a történelmi valósággal akkor is, amikor azt állítja, hogy az első bécsi döntés az akkori magyar miniszterelnök, tehát Imrédy Béla "kezdeményezésére" lett Berlin és Róma döntése. (346.) A szomorú valóság sokkal inkább az, hogy a nyugati hatalmak cinikus érdektelensége okán jutott Hitler és Mussolini egyoldalú döntőnöki pozícióba. Sulyok akkor is erősen elveti a sulykot, amikor Magyarország antikomintern paktumhoz való csatlakozásának következményét mértéktelenül túlrájolja, azt állítván, hogy ezzel az ország "egyszerűen beolvadt külpolitikai téren a német államba". (351.)

A vádirat ott is eltorzítja a történelmi valóságot, ahol azt állítja, hogy az Imrédy vezette Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetsége, annak alakulatai "segítették uralomra Szálasi". (352.) Nem arról van természetesen szó, hogy ennek a premilitarista szervezetnek ne lett volna fontos szerepe *belpolitikailag* Szálasiék országglásában, ám nem arról szólni, hogy a németek akarata nélkül Szálasi és bandája soha nem kerül ebben az országban hatalomra, s nem süllyeszti ez a nemzetet 1944 mocskába – az bizony nagyon nagy hiba.

Mindezzel természetesen egy árva hangot nem akarunk az ellen szólni, hogy Imrédy Bélát jogosan érte el végzete. Sulyok Dezső vádbeszédében is van bőven érv és bizonyító anyag arra, hogy a volt miniszterelnök felelősségre vonása indokoltan történt. A peranyag javát közre adó kötet pedig a vádat még részletesebben bizonyítja. A vádbeszéd egyoldalúságait azért emeltük ki, hogy ezzel is érzékeltessük: 1945 őszén még oly nagyok voltak a

sebek, az ország olyan mélyre zuhant állapotban volt, hogy a kilábaláshoz – úgy tűnik – olyan indulatok is kellettek, amelyek nemhogy nem segítették a tragédiába torkolló út összetevőinek pontos számbavételét, hanem a higgadt mérlegelés elé inkább több ponton akadályokat gördítettek.

IMRÉDY BÉLA a vádlottak padján

NYHIS - HUNGARIST FÓVÁROSI LEVELTÁR
Budapest, 1998

Az, hogy a kezünkben lévő forráskiadvány az 1945. november 14-től november 23-ig tartó népbírószági tárgyalás előkészítésének, lefolytatásának majd az 1946. január 28-tól február 4-ig tartó fellebbviteli főtárgyalás anyagának, a kegyelmi kérvény elutasításának lényegi dokumentációját, sőt, a vádlott politikai pályafutása során keletkezett 16 fontos kútfő (beszéd, levelek stb.) szövegét is tartalmazza, még egyáltalán nem elegendő arra, hogy az olvasó biztosan eligazodjon az Imrédy-kérdésben, a – végül is kegyelemből kötél helyett golyó által – kivégzett politikus fordulatok élete labirintusában, pontosan lássa cselekedeteinek rugóit, helyét és felelősségét a harmincas-negyvenes évek magyar történetében. A kötetet szerkesztő *Sipos Péter* (akinek munkájában a kötet sajtó alá rendezésével és a szerkesztésben való közreműködéssel levéltáros-történész fia, *Sipos András* volt a segítségére) a terjedelmes anyagban korántsem válogatott tendenciózusan, az az egyetlen szempont vezette, hogy az olvasó minden lényeges dokumentumot anélkül tanulmányozhas-

son, hogy annak elolvasásáért kénytelen legyen a több helyütt őrzött anyag levéltári állagaiban elmélyülni. Ezért a kötet számos olyan forrást, forrásrészletet is tartalmaz, amelyek ugyan *szaktörténészek és általában a korszakkal foglalkozó kutatók számára kincsesbányát jelentenek*, a forráskritika csínját-bínját nem ismerők, a korszak rejtett dimenzióiban kevésbé tájékozottak számára ellenben nemhogy nem segítik a tisztánlátást, ellenkezőleg: igen-csak félvezetők lehetnek. Hiszen a könyv csorbítatlanul közli Imrédy Béla megnyilatkozásait, a kérdésekre adott feleleteit, amelyek révén a vádlott ugyan el-elismeri, hogy követett el hibákat, esetenként nem helyesen mérte fel a nemzetközi erőviszonyokat, ám bűnös cselekedeteinek irányultságát összekuszálja, sulyukat alaposan kisebbiti. Pedig a hatalomtól drogos függőségbe került karizmatikus férfiú politikájával jelentékenyen hozzájárult az ország háborúba sodródásához, a Szovjetunió elleni küzdelmek során pedig mindent megtett annak érdekében, hogy az ország mennél inkább elmerüljön a háború mocsarában, a náci birodalom melletti magyar kitartás mennél következetesebb és végleges legyen. A magyarországi zsidókérdés "megoldásában" játszott szerepét is – tények, tényforgácsok önkényes csoportosításával – alaposan megszépíti. A felvontatott tanúk közül is többen igyekeztek szerepét megmásítani, kedvező színben feltüntetni (Kolosváry-Borcsa Mihály, Rajniss Ferenc stb.). Ezért a nagy felkészültségű tudós Sipos Péteré az érdem, hogy magvas bevezetővel látta el a kötetet (a témakörben birtokolt fölüenyés jártasságát már régen megalapozta az *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja* címmel 1970-ben publikált monográfiája, amely az elmúlt kerek három évtized során gyakran forgatott könyve lett a biztos tájékozódást keresőknek). E kalauz részletes tablót fest a vádlott politikai pályafutásáról, tehát az igazi Imrédy Bélát állítja elének, majd magának a pervitelnek a szövevényében tájékoztat szakavatottan, jogtörténeti vértettséggel is. A kötetből nem hiányzik a per levéltárakban őrzött iratairól szóló precíz tájékoztató és természetesen a forrásközlés szempontjainak szabatos ismeretése sem. A közölt anyag feldolgozása-

hoz, a ferde (nemritkán valótlan) beállítások kritikájához közel ezer jegyzetből kikerkedő imponáló apparátus nyújt igen hasznos segítséget. A függelékben hasznos időrendi táblázatot, a szereplő személyek adattárát és a (sajnos nem kimondottan jó minőségű) képek jegyzékét találja meg az olvasó.

Sipos Péter munkája révén az Imrédy-kérdés számos igen lényeges összefüggése kerül új, vagy egyszerűen csupán világosabb, az eddigieknél tisztább összefüggésbe. Széles körökben él(t) a legenda, hogy a halálos ítéletől rettegő, nehéz helyzetből minden áron szabadulni akaró fogoly a börtönben felajánlotta szaktudását az ország gazdasági újjáépítéséhez, az emigrációban visszaemlékezéseit papírra vető Sulyok Dezső egyenesen azt állítja: az 1946. augusztusi stabilizáció Imrédy tervezete alapján történt, a "forint" elnevezése is az ő ötlete volt. A legendának annyi (és nem több) a valóságmagva, hogy a börtönben Imrédy valóban készítetett egy 16 oldalas, színvonalas dolgozatot a témakörben. Sipos Péter igen árnyalt képet rajzol Imrédy és a német hatalmi tényezők közötti kapcsolatokról, a nyilasok és az imrédysták közötti öldöklő viszonyról, arról az elvakultságról, ahogyan a mind kisebb területen, a Vörös Hadsereg fenyegető közelsége miatti teljes perpektívátlanságtól mit sem zavartatva versengtek a németek kegyeiért. A Weiss Manfréd-ügyben is világossá válik Imrédy szerepének ugyan-csak korlátozott jelentősége, a gazdasági miniszteri posztról történő kényszerű lemondásának igaz története.

Az igényes kiállítású (napjainkban már-már ritkaságszámba menő kemény-táblás) kötet az Osiris Kiadó és Budapest Főváros Levéltára együttes vállalkozását dicséri. Némileg zavaró, hogy – vélhetőleg az utólagos javítások miatt – a végső tördelés a lapszámozást megváltoztatta, s ezért az egyébként igencsak hasznos és fontos belső hivatkozások több helyütt nem a tényleges oldalszámokra vonatkoznak. Ennél jóval bosszantóbb a tudományos munkák esetében egyszerűen nélkülözhetetlen névmutató érthetetlen elmaradása. Mivel mindig időszerűben dolgozunk, ezért meglehetősen idegőrlő munkára kényszerül az a kutató, aki egy-egy

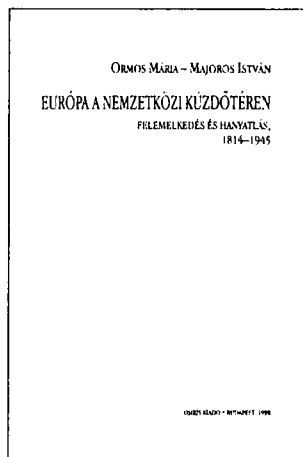
személyre keres(ne) adatot, a kötetben rejlő érdekes összefüggést. Ami névmutató révén gyors tájékozódással sikerül, az ebben az esetben csak időpazarlással történhet. Ám ezek a fogyatékoságok aligha feledtethetik, hogy Sipos Péter ismét újabb *alapmunkával* gyarapította századunk történetjére vonatkozó ismereteinket.

(*Imrédy Béla a vádlottak padján. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Sipos Péter. Osiris Kiadó – Budapest Főváros Levéltára. Budapest, 1999. 616 o.)*

Pritz Pál

EURÓPA A NEMZETKÖZI KÜZDŐTÉREN

Egy 500 oldalas kézikönyvről van szó, amely hosszú időszakban, 1814-től 1945-ig tekinti át Európa történetét a felemelkedés és a hanyatlás szempontjából.

Az első részt *Majoros István* írta. 1914-ig megy el, de tartalmaz egy bevezető fejezetet is, amely azt vizsgálja, hogy mit jelent a régi és az új diplomáciatörténet. A régi a szorosan vett diplomáciai kapcsolatok bemutatását jelenti, az új, amely lehet utópista vagy realista, a nemzetközi kapcsolatokat helyezi előtérbe. Az egyik a pacifizmust hirdeti, a másik a hatalmi politikai helyzetet, a transznacionalizmust, vagy a geopolitikai irányzathoz áll közel. Megengedi azonban, hogy a hagyományos iskola is felvehet új elemeket, mint például a Pierre Renouvin jelezte irányzat, amely tekintetbe veszi a gazdaság, a földrajz és a közvélemény jelentőségét, és kiemeli az államférfi szerepét. Hadd tegyük hozzá, hogy Majoros inkább a hagyományos dip-

lomáciai történetet műveli, *Ormos Mária* viszont a nemzetközi kapcsolatokat.

Az első rész tehát pontosan követi a *diplomáciai történet* eseményeit, talán túl nagy jelentőséget tulajdonítva a vezető személyiségeknek. Elsősorban a belga, a lengyel, az egyiptomi és az algériai belső fejlődést mutatja be, kevésbé foglalkozik a nagyhatalmak helyzetével és azok külpolitikai jelentőségével. Az 1848-as év eseményeinél nem követi nyomon a nemzetiségi ellentéteket és azok hatását a "nemzeti vagy egyesült Európa" összefüggésében. "A francia hegemonia és a nemzeti átrendeződés" című fejezet jól mutatja be az olasz és a német belső fejlődést, és ennek alapján vizsgálja a diplomáciai kapcsolatokat. Részletesen ismerteti a keleti kérdés és a Balkán fejleményeit. A gazdasági problémák a gyarmatok létrejöttével jelentkeznek, de nem a kapitalista fejlődés egészében. Mint említettem, a szerző kiemeli a diplomácia vezetőinek – így Metternich, III. Napoleon, Bismarck – álláspontjait, az eszmék, a politikai hátterek és a belső erőviszonyok mérlegelése azonban mintha háttérbe szorulna.

Ormos Mária a *nemzetközi kapcsolatokat* helyezi előtérbe, tekintetbe veszi a belső politikai gazdasági tényezőket és a sajtót. Az első világháború kitorrésének okát némelyek a nacionalizmusban, mások a nemzetközi szerződések rendszerében, ismét mások az imperializmusban jelölik meg. Ormos szerint a hatalmi kérdések átalakításának meg nem értése, az elért hatalom féltése, a tradicionális hódítók és az új erők összefonódó döntése vezetett a háborúhoz. Részletesen leírja az első világháború eseményeit és az ezekhez kapcsolódó diplomáciai fejleményeket.

Szól a párizsi békekonferenciáról és ezzel kapcsolatban a magyar kérdésről. Elemzi a wilsoni politikát, az ezzel szemben jelentkező francia ellenállást. Egyet lehet érteni azzal a megállapításával, hogy "a békemű egészében véve sokkal több káros és baljós elemet tartalmazott, mint hasznosat és megnyugtatót". (268.) A Népszövetség és a kisebbségi kérdés kapcsán áttekintést kapunk magáról a szervezetről, de kevesebbet olvashatunk az utóbbi problémáról. Jól felépített a nemzetközi helyzet bemutatása (1929-ig), amelyben a gazdasági helyzet játszik főszerepet.

A második szakaszban, tehát 1929 és 1939 között kerül sor a *politikai ideológiák* kifejtésére és a *nemzetiszocializmus* bemutatására. Bár az egykori szovjet ideológiáról sok helyütt szó esik, az összefoglaló nem foglalkozik vele. Ismerteti a biztonsági törekvésekkel kapcsolatban a balkáni és a balti paktumokat, az előbbi esetében azonban arról nem szól, hogy Románia számára nemcsak a Szovjetunió, hanem Magyarország is "a fő veszélyt" jelentette. (363.) Kár, hogy a "Helyezkedések és az 1938-as válságok" című fejezetben nem utal a Majoros által már kifejtettekre (387.), és csak az Anschlussszal kapcsolatban szól a zsidókérdésről, amit azonban már Németország esetében is lehetett volna említeni. (393.)

A második világháború kirobbantásával kapcsolatban részletesen foglalkozik az angol-francia és a szovjet tárgyalásokkal és a német-szovjet megegyéssel, kimutatva, hogy az angol, francia és a lengyel kormány nem fogadta el a Szovjetunió feltételeit, s ez "eleve valószínűsítette a német-szovjet megállapodást". (402.) A szerző részletesen leírja a katonai helyzet alakulását és a diplomáciai lépéseket, ismertetve az egyes hatalmak törekvéseit, hibáit és sikereit, felvázolva a későbbi szövetségesek közötti ellentéteket is. A könyv az elpusztult Európát idézi és felveti a felelősség kérdését, anélkül, hogy választ adna rá.

A befejezés így szól: "A történelem nagy kanyart vett, de változatlanul tovább történt". (500.) Ezzel természetesen egyet lehet érteni.

Míg a kötet első részénél a szerző ad bibliográfiát, a második résznél erre nem került sor. Az egész kötet fontosabb eseményeiről kronológiát is lehetett volna összeállítani. Az új kiadásnál talán erre is gondolhatnak, mert jó kézikönyvről van szó, amely Európa diplomáciatörténetét a valóságos összefüggésekben vázolja fel. (Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás 1814–1945. Osiris, 1998. 500 o.*)

Köpeczi Béla

A FILOZÓFUS DOLGA: AZ ANTITÉZISEK KEZELÉSE

Mindeddig nehéz feladatra vállalkozott a *gr. Révay József* filozófiai munkásságát megismerni szándékozó olvasó. Bár alig több, mint egy évtizede megjelent fő műve *Az erkölcs dialektikája (Pannónia Könyvek, 1988)* új kiadásban, más írásai mindmáig nehezen hozzáférhetők az olvasóközönség számára. Pedig igazi filozófiai élményre számíthat, aki írásaiban elmélyed. Mindenképpen hiánypótló tehát az 1999-ben megjelent válogatás.

A kötetnek természetesen sokféle olvasata lehetséges, de valamennyi elvezeti az olvasót ahhoz a felfedezéshez, hogy az írások mindegyikéből a filozófusi éthosz tisztasága sugárzik. Nem erőlteti a megol-

dást, képes lemondani a végső eredmény megpillantásáról, türelmesen munkálkodik kitarva a bizonytalanságban, illuzionista álmegoldások helyett meglegezik a problémák feltárásával. A racionalitás határáig végigvitt antinómiából antinómiába hajló vizsgálódásaiban olyan pontosan tárja fel a problémákat, hogy az olvasó számára az már szinte megoldásnak tűnik.

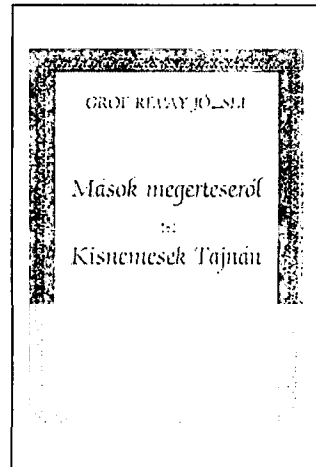
A kötet bevezető tanulmányát *Perecz László* írta, akinek jelentős szerepe volt *gr. Révay József* újralfedezésében a '80-as évek végén megjelent tanulmányával. A rövid, de az egész életművet érintő bevezető nemcsak eligazítja az olvasót, hanem érdeklődését is felkelti a művek tanulmá-

nyozása iránt. A válogatás első része – nem kronológiai sorrendben – rövidebb tanulmányokat tartalmaz, a második rész pedig a *Kisnemesek Tajnán* című könyv – igen gondosan szerkesztett – teljes szövegét közli.

Az első, pszichológiai tanulmány a *Mások megértéséről* (1944) nem korai írásai közül való. Az emberismeret két módszere, a tudományos diszkurzív és az inkább művészi jellegű, intuitív módszer különbségeit tárja föl benne. A diszkurzív megismerés diagnózist állít fel, amelyben már ismert tartalmakra, az általánosra vezet vissza az egyesre jellemző jelenségeket. A diagnózis állításai könnyen közölhetők, igazolhatók, de hátránya, hogy elvont és élettelen. Ezzel szemben az intuitív megismerés számára az egyes a végső alap, az általános a belőle elvont mesterséges szerkesztmény csupán. Előnye, hogy a szemlélt személyt teljességében, életszerűségében ragadja meg, hátránya azonban, hogy nem egzakt, nem racionalizálható, nem ellenőrizhető. Lehetetlen tehát olyan karakterológiai álláspont, amely a jobb eredmény érdekében a kétféle módszert úgy akarja egyesíteni, hogy együttes alkalmazásukkal felhasználja azok előnyeit, de figyelmen kívül hagyja az előnyökkel együtt járó hátrányokat.

Örvendetes, hogy helyet kapott a kötetben Révay doktori disszertációja *A megismerés antinómiája Kantnál* című tanulmány, ami 1936-ban szerzői kiadásban jelent meg. A két részből álló tanulmány első, szisztematikus része az ismeretelmélet alapproblémáját, az ismeretapóriát elemzi, dialektikai következményeiben mutatja be. Minden filozófiai elmélet feltételez bizonyos megfelelést ismeret és valóság között. A megfelelés két ellentétes mozzanatot foglal magában: megegyezést és különállást. A megfelelés fogalmában feszülő belső ellentmondás a megismerés antinómiája. A két ellentétes mozzanat két ellentétes filozófiai állásponthoz vezet, amit hagyományosan realizmusnak és idealizmusnak neveznek, de e megnevezések félreérthetők, mert mindkettő többértelmű. Révay új kategóriákat vezet be. Az egyik az intelligibilizmus, amely az ismeret tárgyát nem választja el a tárgy ismeretétől. A másik a nominaliz-

mus, a tárgyat ismeretlen túlinak, magában valónak tételezi. Kimutatja, hogy a realizmus és az idealizmus is lehet intelligibilista vagy nominalista. Szisztematikus vizsgálódásának eredménye, hogy a realizmuson és idealizmuson belül éles konfliktus van, amely szétfeszíti az egységes rendszert. A második részben a szisztematikus rendszer eredményét alkalmazza Kant filozófiájára. Az elemzés szerint Kant kritikai filozófiájában nominalista és intelligibilista tendenciák találkoznak, de a megismerés antinómiáját Kant sem tudja megoldani. Kant ismeretelmélete ellentétes elemek küzdelmét mutatja, nem a befejezett szintézis nyugalmát árasztja. Am Révay szerint éppen a felfokozott belső dialektika teszi életteljessé és időtlenné Kant ismeretelméletét.

A kötetben az *Immoralizmus* (1944) című etikai írás következik, amely Nietzsche születésének 100. évfordulójára készült megemlékezés, de valójában egy időszzerű élményből, korproblémából kiindulva az immoralizmus elemzését adja. A látszólagos immoralizmusról kiderül, hogy maga is moralizmus, mert nem általában a morált akarja kiirtani, hanem csak a régi erkölcsöt kiküszöbölni egy új és megfelelőbb morál érdekében. Elvi immoralizmus nem lehetséges. A szembenálló moralizmusok mindegyike a jót képviseli, ez teszi képessé arra, hogy társadalmi csoportokat mozgósítson. Moralizmusok és immoralizmusok,

különböző világnézetek küzdelmében a történelem segíti győzelemre a megfelelőbbet.

Az *Érték és Valóság* (1939) című írás vitaindító előadás: az értéketika antinómiáját vizsgálja. Bár az értéket az értékelés aktusában tudatosítjuk, az nem abból ered. Az érték akkor is érték, ha senki sem valósítja meg: önmagában megalapozott, a priori ideális tartalom. Az értékelés csak rádöbentti az embert arra, hogy a mindenség reális valóságra és irreális értékre tagozódik, hogy a valóság világával ellentétben az értékek világa feladatként, "kellőként" jelentkezik. A kétféle rend feltételezi az érték és valóság különbözőségét és azonosságát. Ebből következően viszonyuk antinomikus. Valóság és érték viszonyának megoldására, a szintézisre törekvő kísérletek sorra megoldódnak. Az értéketika által felvetett probléma megoldhatatlan.

A *sport metafizikája* (1931), valamint *A munka és a szórakozás lélektana* (1946) című írások közül az előbbi korai, az utóbbi halála után megjelent írás, de közös bennük, hogy mindkettő a lelki harmóniára való törekvés fontosságát hangsúlyozza. Az első elemzés a 20. századi sportszennvedély mögött sajátos világszemléletet mutat ki. A modern ember minden tevékenységére ráillik a játékoság, amelynek jellegzetes vonása az öncélúság és a világ dolgainak a valóságtól eltérő értelmezése. A játék egyik tipikus formája a verseny, olyan életforma, melyben a versenyző felek mindegyikének teljesítménye mértéket szolgáltat a többieknek. A gazdasági versengés egyenlőtlen felek küzdelme, viszont a sport a versenynek az a formája, amelyben legtisztábban nyilvánul meg, hogy a küzdő felek nem csak egymás ellen, hanem együtt küzdenek a küzdelemért. Ha a sport lényege a versenyszellem, amely az önmegvalósítás formája, a szellem csillogása, akkor az ép lelket a test épségéről ismerhetjük fel. Mivel a sport a kultúra része, lényege a szellem csillogása, a stadion helyét a könyvtár és a múzeum közelében kell kijelölni.

A másik tanulmány fontos megállapítása, hogy lélektani szempontból munka és szórakozás között nincsen éles cezúra. Az autonóm munka rendben tartja a lélek

háztartását, harmonikus személyiséggé formálja az embert. A heteronóm munka vagy bérmunka ezzel ellentétben megnyomorítja a lelket. Éppen az utóbbi munkakörökben ki nem élhető emberi igények kielégítését szolgálja a szórakozás.

A *Polgári művelődés – paraszti művelődés* (1941) című írásának kiindulópontja a magyar kultúra, amelyben két kultúra létezik. Az egyik, a polgári, amely a nyugatra irányította figyelmét, és igyekezett lépést tartani az igényesebb fejlődéssel, a másik a paraszti, amely a kemény magyar realitáshoz volt kötve, nehezebben jutott előre, kevesebb kulturális értéket hozott létre. Ez a kettősség – bár teremtő erőt is jelenthetne – káros és veszélyes. A cél a kultúra egységesítése, ám a paraszti és európai magyarság szemben áll egymással. A vita ezért az egységesítés irányán folyik. Révay szerint az érvek a polgári kultúra mellett szólnak. Nemzeti öngyilkossági kísérlettel felérő elképzelés az egyetemes és intézményes paraszttá válás. Az elemzést a szerző azzal fejezi be, hogy amennyiben eredményei helyesek, akkor a prófétává avatott etnográfust vissza kell helyezni a "tudósok rendjébe", a paraszti kultúra kellékeit pedig a múzeumba kell utalni, és nem az életet kell kultúrtörténeti múzeumná tenni. Ami a paraszti kultúrából életképes, azt maga az élet fogja kiválasztani.

A "*nemzeti kisebbség*" *problematikájához* (1936) című írása a kisebbségi létformát vizsgálja elméleti szempontból. Az állam és a nemzet közötti elvi megkülönböztetést hangsúlyozva, fenomenológiai elemzés során leírja a kisebbség ideális helyzetét. Megőrizve a tudományra kötelező objektivitást hangsúlyozza, hogy a megkülönböztetést tagadó, a kisebbségi létformát csak kivételes határesetnek tekintő felfogásnak is megvannak az érvei. Közép-Európa a fenti elvi probléma terhét sínyli, mely – a politikusok által – "hivatalosan" nem oldható meg. Az ellentétes irányzatokhoz tartozó erők egymást mindaddig destruálják, amíg a "közösségi szellem" a kérdést nem tisztázza. A kizárólagosan önmagára utalt közösségi szellemnek tesz szolgálatot, és egy lépést a megoldás felé, aki képes átélni a problémát.

A *Kisnemesek Tajnán* (1942) című tör-

téneti-szociológiai tanulmány a szerző szerint úgy is értelmezhető, mint "egyetlen tételnek kissé hosszadalmasra nyúlt, aprólékos igazolási kísérlete", mely alkalmas arra, hogy cáfolja Acsády Ignác és a "falukutatók" által is képviselt közhiedelmet, miszerint a magyar történelemben a "népi rétegek" mindig elnyomatásban életek. Tajna a magyar falu ideájának egyik megvalósulása. Történetének kutatása ezért általános konklúzióhoz szolgáltat adatot. Tajna példája igazolja, hogy a köznemesek, kismemesek olyan "nép", amely emberhez méltó, nagyfokú szabadságban élt, sőt azt is, hogy a jobbágyág státusa nem volt mindig olyan mostoha, mint amilyenné a 18. századi kapitalizmustól kezdve, vagy a kisparasztság a liberalizmus korában lett. A kismemesség

életformája mindenképpen bizonyítja: "nem igaz, hogy a »magyar népnek« szabad, élni érdemes élete sosem lett volna" – fejezi be Révay a tanulmányt.

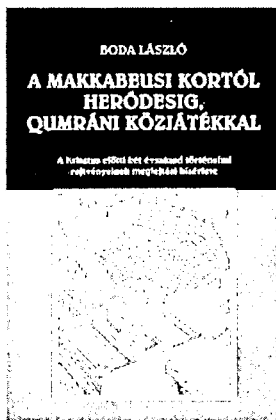
Nem volt könnyű dolga *Filep Tamás Gusztávnak*, amikor az írásokat válogatta és szerkesztette, de sikeresen egybegyűjtötte a filozófusunk életművére leginkább jellemző, ugyanakkor a ma emberét is foglalkoztató problémákat elemző írásokat. Külön említést érdemel a szerkesztő mellett a jegyzetek összeállításában részt vevő *Szent-Miklóssy Andrea* munkája. (Gr. Révay József: *Mások megértéséről; Kismemesek Tajnán, Ister, Budapest, 1999. 293 o.*)

Koncsos Ferenc

„FEHÉR FOLTOK” KUTATÁSA

A szerző a Pázmány Péter Katolikus Egyetem teológiai fakultásának tanára, morálfilológus, író. Korábban tizennyolc évig filozófiát tanított. Fiatalkora óta érdeklődéssel foglalkozott a görög-római történelemmel, különösen a hellenizmussal, utóbbival kapcsolatban pedig újabban az inkulturáció kérdésével és Qumrán történetével. Mindaz azonban, amit olvasott és tanulmányozott, nem elégitette ki – jegyzi meg a Bevezetőben –, hiszen számos nézet ütközik egymással. A részleges ismeretek és érvek – véleménye szerint – nem tudtak eleget tenni az egységes egészből foglalt hermeneutikai igényének. Megismerni egy kort csak összképben lehet, annak a hermeneutikai elvnek kitágításával, mely szerint a textust csak a kontextusban lehet megérteni. Ennek a kutatási "egybelátásnak", "szinopszisnak" különösen fontos szerepe van a történelemtudományban, amikor hézagokból, különböző tudományok segítségével próbálunk egységes képet alkotni, ahogyan egy görög váza töredékeiből rekonstruáljuk a váza egészét. Ehhez azonban az egybelátás, a "szinopszis" írói képessége is szükséges, továbbá olyan tudományos fantázia, amely alárendeli képalkotó és képkiegészítő szerepét a kutatásnak. Így tudatosult

a szerzőben egyre fokozottabban a történelmi "fehér foltok" nyomolvasásának metodikája, az említett ismeretek összegződésének indítására.

Mi adja a megfelelő térbeli-időbeli keretet, hogy ezt konkrét formában is alkalmazzni lehessen? A szerző választása – biblikus vonatkozásai miatt is – a Krisztus előtti másfél századra esett. Ez valóban

bővelkedik a "fehér foltokban", melyek mintegy feladják a kép egészére irányuló hermeneutikai szinopszis rejtvényét. Ebben a történelmi tér-idő keretben a teológus bibliai ismeretei és érdeklődése találkozik a római és a kétágú – ptolemajoszi-szeleukida – hellenista történelemmel. Ugyanakkor csaknem "szűz terület" a kutatás számára, melyben Josephus Flavius az első számú forrás. Ne feledjük: az ószövetségi szentírás-tudomány képviselői az Ószövetség kanonikus könyveivel foglalkoznak, és ez az érdeklődés lezárul az I. és II. Makkabeus könyvvel, Kr.e. 135-tel. A profán történetírás is mostohán kezeli ezt a nagyjából másfél századot. Pontosabban: "Nagy" Heródes az, akivel már megfelelő történelmi adatok birtokában részletesebben lehet foglalkozni (vö. Kleopátra vagy Heródes-monográfiák). Körülbelül egy század azonban csaknem homályban marad. Jellemző, hogy még a nagy tekintélyű *Toynbee* is elnagyoltan és vázlatosan, pár oldalon intézi el ezt az időszakot az adott térségben. Ugyanakkor érdemes utalni arra is, hogy a jelzett, körülbelül másfél század klasszikusnak tekintett háromkötetes munkája – *Emil Schürer* műve – ma már mennyire elavult lenne, ami az összképet illeti, ha *Vermes Géza* ki nem egészíti annak forrásait és irodalmát hatalmas jegyzetanyaggal egy új kiadás keretében (1973–1987).

Boda László professzor műve ebből a szempontból is hiánypótló, nem szólva arról, hogy olyan fogalmakat pontosít és helyez új megvilágításba, mint a jeruzsálemi templom kirablásában sikertelen Héliodorosz sorsa, az esszénusok elkülönülésének plasztikus magyarázata, Aulus Gabinius portréja vagy Heródes első, hasmoneus feleségének, Mariamnének valós származása. Hiszen érvek sorával bizonyítja, hogy nagyapja nem II. Hürkánosz főpap, hanem annak testvére, II. Arisztobülosz lehetett, akinek fia, Alexander – jelek szerint – egyiptomi mintára vette feleségül saját húgát, Alexandrát (mint az ő nagyapjuk, Alexander Jannáj is nőtestvérét). A könyv részletesen és megokolva világítja meg a Kr.e. 31-es földrendés után újraépített és tetemesen kibővített qumráni erődkolostor keletkezését. A szerves összefüggés miatt tér ki továbbá Qumrán és a

kereszténység lezáratlan kérdésének megválaszolási kísérletére.

A könyv II. részében foglalkozik a történelmi nyomolvasás tudományos támaszaival, a szociológia, pszichológia, etika, politika stb. kiegészítő szerepével, a "fehér foltok" kutatásában. Külön figyelmet érdemel ebben a komputer-technika bevonásának lehetősége. A szerző megmutatja például a nagyon problematikus születési időadatok komputeres felkutatásának mintáját, egy-két éves eltéréssel. Ennek lényege a felmenő és lemenő genealógia fiktív időkereteinek összevetése, az ismert időadatok ellenőrző szerepének bevonásával (pl. Mikor születhetett Mariamne?). A filozófia szerepe ebben a kutatásban persze nem spekulációt jelent, hanem az arisztotelészi kategóriák alkalmazását. A "kicsoda?" kérdése készíti a szerzőt egy-egy történelmi portré avatott megrajzolására (pl. Aulus Gabinius, II. Hürkánosz). Ugyanez veti föl az izgalmas kérdést: mit lehet egy névből kiolvasni (különösen akkor, ha egyéb adat nem áll rendelkezésünkre). Ehhez társul a "hely", "idő", "mód" szerepe a történelmi "nyomolvasásnál". A biblikus szaktudomány képviselői és a régészek általában a fontos részletek feltárását végzik, ami persze nélkülözhetetlen az "összkép" megrajzolásához. Ugyanakkor viszont fordítva is érvényes ez. Tehát kölcsönös egymásrautaltságról van szó. Egy épületet tervezni csak a rendelkezésre álló anyag ismeretében lehet. S ha már ezt említjük, érdemes hivatkozni a kötetben például arra, hogyan kapunk választ a Qumrán erődkolostorának újjáépítését sürgető, ill. lehetővé tevő tényezők kérdésére: békeidő, pénz, építkezési idő, bázishely, indítók (158. o.).

Ez a kötet hézagpótló határainkon túl is. Világos és tömör, látszik, hogy többéves gondos érlelés eredménye. S ebben jelentős segítő szerepe van *Karasszon István*-nak, a Károli Gáspár Református Egyetem biblikus professzorának, aki lektorként szakvéleményével és korszerű szakirodalommal segítette a könyv kimunkálását. Úgyszintén elismerést érdemlő szerepet vállalt a könyv történeti részének szakmai kiegészítésében *Székely János* biblikus egyetemi docens, aki a jelzett kor irodalmi hagyatékát megírta. *Xeravits Géza* a

qumráni szakirodalom kiegészítésével nyújtott segítséget a szerzőnek.

A történelmi "fehér foltok" kutatása persze más vonatkozásban sem hagyható figyelmen kívül. Eredményesen alkalmazható a magyar történelmi múltat illetően is, elsősorban ott, ahol kevés az adat. A történészek már eddig is rájöttek: ilyenkor mérni kell és számolni. Mindennek filozófiai tudatosítása mégis fontos lehet, többek között abban, hogy még az egyetemes történelmi tapasztalatot is föl kell használni. Ez jellemzi a szakmai kutatást, amely által a történelem tudományjellege megbízhatóbbá válik. Ugyanakkor ez a kötet egyáltalán nem száraz és nem unalmas.

Látszik rajta nemcsak a gondolkodó, de az író "ujljenomata" is. Tankönyvnek igen alkalmas, mert korszerű, egyedi és kellően dokumentált. Természetesen – mint a szerző is jelzi – nem tévedhetetlen. Tehát lehet vele vitatkozni. Ugyanakkor a nemzetköziesítés számára is érdekesítő olvasmány, amely a Krisztus előtti másfél évszázadot mutatja be az események összefüggésében, a kereszténység megjelenésének háttéréként. (*Boda László: A makkabeusi kortól Heródeszig, qumráni közjátékkal. Szt. István Társulat, Budapest, 1998. 232 o.*)

Fodor György

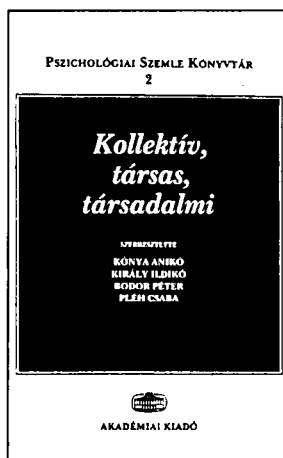
KAPCSOLATBAN GONDOLKODVA

A könyv a Magyar Pszichológiai Társaság 1998 áprilisában Pécsen megrendezett XIII. Tudományos Nagygyűlésének vitaülésén elhangzott előadások anyagát tartalmazza. A *Magyar Pszichológiai Szemle* című folyóirat Pszichológiai Szemle Könyvtár sorozatának ez a második tanulmánykötete.

A rokonszenvesen interdiszciplináris, a tematikus keretet nem szétfeszítően eklektikus kötet tanulmányait a címben szereplő fogalmak, illetve a hozzájuk kapcsolódó tudományos szemlélet fűzi össze. Ezek a fogalmak – különösen a *kollektív* megjelölés –, amint azt *Kónya Anikó* a bevezetőben említi, hosszú időn át használaton kívül voltak a pszichológiában. Az utóbbi egy-két évtizedben azután újra a társas-társadalmi hatások vizsgálata felé fordult a figyelem; ebben a tekintetben a pszichológia is része egy általánosabb "paradigmaváltásnak", amely valamilyen formában a társadalomtudományok szinte mindegyikében megjelent, és amely elszigetelt szubjektum helyett társas-társadalmi kontextusba ágyazott, nyelvileg, kulturálisan, történetileg "szituált" személyiségfolyamatokat feltételez, és ennek megfelelően közelít a problémákhoz.

A kötetben szereplő írások ezeket a folyamatokat különböző perspektívákból elemzik – a kognitív pszichológiától a

pszichoanalízisen, a szociológián, a filozófián át az irodalomtudományig, a vallástörténetig és a néprajzig. A dolgozatok túlnyomó többsége mindamellett kognitív illetve szociálpszichológiai háttérű, kisebb része az identitás, a hagyomány, a narratívum "társatudományos" megközelítéseit tükrözi.

Az első fejezetbe nagyjából tudomány- illetve esztétörténeti dolgozatok kerültek, kivéve talán *László János* és *Siklaci István*ét, akik empirikus kutatásokat idézve egy-egy aktuális elméleti prob-

lémát járnak körül. László János a szociális reprezentáció funkcióit, folyamatait, vizsgálatának módszereit mutatja be; azt a kérdést, hogy milyen módon válik egy-egy tudományos elmélet, fogalom a hétköznapi tudás részévé – összekapcsolva egy narratív szervezővel elképzelésével. Siklaki István a narratívumok argumentatív szerepét hangsúlyozza, vagyis – példákra hivatkozva – arra mutat rá, hogy milyen törvényszerűségeket és előnyöket jelent az érvelésben a narratív séma alkalmazása.

Somlai Péter tanulmánya a szociológiai, társadalomfilozófiai hagyomány társadalom-fogalmának jelentésváltozatain halad végig, természetesen a keretekhez mérten csak vázlatosan. Az ellentétpárok (állam vs. társadalom, privát vs. társadalmi, természeti vs. társadalmi, közösségi vs. társadalmi, egyéni vs. társadalmi) jól jelzik a hangsúlyeltolódásokat.

Maurice Halbwachs, a század első felében működő francia szociológus, filozófus, pszichológus neve végigvonul az írásokon; az ő *La Mémoire Collective* (A kollektív emlékezet) című posztumusz kiadott műve kiindulópontként szolgál a kötet számos tanulmányához.

Halbwachs egyrészt az emlékezet térbeli-időbeli kötöttségét hangsúlyozza – a helyszínek és időpontok (konkrét vagy szimbolikus) támpontként szolgálnak az emlékezet számára. Másrészt az emlékezet csoportfüggőségének gondolata emelendő ki, mely szerint az emlékeknek egy adott közösség ad jelentést. Végül, legalább ilyen fontos az emlékezés rekonstruktív természete: a mindenkori jelen vonatkoztatási keretében történik. Ez igaz a felejtésre is, ami a jelenbeli vonatkoztatási keret hiányának jele. A halbwachsi gondolat értelmében „az emlékezésnek nincsenek tiszta tényei”, nem létezik a múlt „mint olyan”; amit annak tekintünk, az folyamatossá újraírás, kulturális rekonstrukció eredménye, még ha az többnyire nem is tudatosan zajlik. Formailag Somlai is Halbwachstól indul, noha közvetlenül nem kapcsolódik az ő munkájához, gondolatmenete valóban inkább csak „űrűgy”, ahogyan az alcím is jelzi.

Némedi Dénes ugyancsak filozófia-, illetve szociológiatörténeti áttekintés keretében,

Bruno Latour tudományfilozófiájára hivatkozva érvel amellett, hogy a társadalmi-kulturális, morális „szféra” nem választható el a természeti folyamatoktól; a minket körülvevő világ nagyrésztben (Latour kifejezésével) „hibridekből”, vagyis olyan tárgyakból áll, amelyeknek egyszerre van kulturális és természeti vonatkozásuk. Ezzel megkérdőjeleződik az a tudományképzet, amely a politikai tényezőket kizárja a természet tanulmányozásából. Így Hobbes nézete is, amely a társadalomtudomány részéről hangsúlyozza annak természetitől való elkülönülését. A társadalom, illetve a társadalmi világa, s így végső soron az egész szociológia eszerint csak egyfajta mesterséges „megtisztítás” (szintén latouri fogalom) útján volna elgondolható.

Voltaképpen beilleszthető ebbe a gondolatmenetbe Tompa Tamás izgalmas és informatív dolgozata, amely Polányi Mihály ismeretelméletét szembesíti a kortárs tudománysszociológiai megközelítésekkel, valamint a wittgensteini nyelvfelfogással. Polányi szemléletében a világ és a róla szóló tudás nem választható el. Felfogása szerint a kultúra elsajátítása, az érzelmek azonosítása nyelvi alapon történik. Itt kapcsolható Wittgensteinhez, aki szintén a nyelv „nem-privát” jellegét hangsúlyozza. Polányi tudományos objektivitás helyett személyes tudásról, elkötelezettségről beszél, melyeket nem a magányos megismerő szerez meg, hanem kulturális és tudományos standardok alakítanak. A tudásfogalom újradefiniálásáról van tehát szó, amelyben elsődleges az értelmezői közösségek szerepe.

Pléh Csaba Halbwachs konstruktivista emlékezet-felfogásának filozófiai-szociológiai előzményeit, jellemzőit tárgyalja. Halbwachs felfogása szerint nincsenek „nyers” emlékeink; minden emlékünk társas reprezentációkon keresztül értelmezett. Az emlékezeti rekonstrukció az identitás újraalkotását is jelenti. Az újra-elmondási gyakorlat a kultúrák közötti interakcióban is szerepet kap. „Szent helyeink már ott volt szent helyek révén alakulnak ki.” – idézi Pléh Halbwachstól. Ez a felismerés párhuzamba állítható a kortárs irodalomtudomány szöveg-közöttségéről

szóló elméletével: "Minden új gondolatot más gondolatok összjátéka előz meg: »Az a tér, amelybe az egyes szöveg beírja magát, mindig olyan, amelybe irtak már«".¹ Az intertextualitás analógiájára talán az "interkulturalitás" és az "interkogníció" jelensége is elgondolható.

Erős Ferenc egy, a téma szempontjából aktuális Bibó-tanulmányból kiindulva a szociálpszichológia és a pszichoanalízis kollektívhez való viszonyát vizsgálja. Úgy tűnik, hogy míg az előbbi távolodik a kollektív képzetétől, az utóbbi sokszor bevonja értelmezési körébe. Erős egy bekezdés erejéig utal a szubjektum Lacan-féle értelmezésére, dekonstrukciójára, mely egyben a "társadalmi", "kollektív" fogalmak újraértelmeződését is maga után vonja. Az énalakulás eszerint a Másik által meghatározott, s a nyelvi kódokon alapuló szimbolikus rendbe való belépéssel jár együtt.

Barkóczi Ilona kiindulópontja az alkotó gondolkodás magányos elmélet tételző általános megközelítése, illetve az ettől való elszakadás, amely társas-társadalmi kontextusba helyezi az alkotó folyamatot. A társak, valamint a társadalmi intézmények és konvenciók eszerint feltétlenül befolyással vannak az alkotói munkára. A szerző termékeny és releváns gondolati kerete ugyanakkor nem kérdőjelezi meg a magányos/társas dichotómiát.

Bodor Péter áttekinti az érzelmek szociális megközelítéseit és az ezekkel vitaközö konstruktivista, az érzelmek nyelvi, társas meghatározottsága mellett érvelő elképzeléseket.

Kiss Szabolcs a gyermeki tudatelmélet különféle magyarázatait veti össze: a – nyelvi közvetítésen alapuló – társas-kulturális tanulás szerepét hangsúlyozó szociális konstruktivista elgondolást szembeállítja három más irányból kiinduló megközelítéssel. A dolgozat illusztrálja, hogy a négy elmélet egyike sem kizárólagos, és perspektívájuk nem is összemérhető.

Hámori Eszter gondolatgazdag dolgozata az önéletrajzi emlékezet tárgykapcsolati és "szelf-pszichológiai" megközelítését nyújtja; rekonstruktív jellegén túl annak érzelmi szabályozó, koherenciateremtő

funkcióját hangsúlyozza. Az önéletrajzi emlék a tárgykapcsolati kötődés nyomán kap jelentést "szelftárgyak", tárgyiasult emlékek formájában. Ezek "belső" illetve "külső", absztrakt, illetve élményszerű természete azonban a szerző szerint el-
lentmondásos.

Angelusz Róbert és Tardos Róbert az önéletrajzi emlékezet egy speciális kontextusát, a pártpreferenciákra való emlékezés jellegzetességeit vizsgálták. Az 1990-es és 1994-es választások adataiból kiinduló elemzés a választási viselkedés utólagos meg-/átkonstruálásának jelenségére világít rá: az egyik markáns tendencia szerint jóval többen emlékeznek úgy, hogy a győztes pártra szavaztak. További elemzés az átkonstruálás társas-társadalmi összetevőit, az iskolázottság, a pozíció, a pártállás, a kapcsolathálózat szerepét igyekszik feltárni. Szívesen olvasnám a '98-as választások nyomán bekövetkezett emlékezeti rekonstrukciók adatait is.

Kónya Anikó a kollektív emlékezet és a történetekre való (diszkurzív) emlékezet fogalmát, jelenségét kapcsolja össze. A tanulmány életszerű empirikus példákat idézve vizsgálja az egyéni emlékek társas közegbe való beágyazottságát, időbeli lokalizálásának összefüggését az emlék érzelmi súlyával, valamint az önéletrajzi emlékezetnek az elbeszéléssel párhuzamosan történő fejlődését. *Király Ildikó* ugyancsak az önéletrajzi emlékezet társas tényezői mellett érvel, sőt amellett is, hogy valójában lehetetlen a "belső" reprezentációk elválasztása a "külső" környezettől, a szociális interakcióktól, a nyelvhasználattól.

A társadalmi csoportok emlékeztésével foglalkozó fejezet első dolgozata *Pólya Tiboré*, aki szövegelemzési módszereket használ az önéletrajzi emlékek felidézésének vizsgálatában. A szerző a narratív perspektíva fogalmával dolgozik: arra a kérdésre keres választ, hogy milyen összefüggést mutat a felidézéssel az egyes szám első személyű vs. egyes szám harmadik személyű elbeszélés, illetve az ún. mindentudó vs. távolgártartó elbeszélés. *Pataki Ferenc* tanulmánya a csoportelbeszéléseknek a csoportkohézió és csoportidentitás megszilárdulásában betöltött szerepére mutat rá, saját vizsgálatának főbb eredményeit idéz-

ve. Úgy véli, a narratív szemléletmód a csoport- és identitáskutatások összekapcsolásának egy lehetséges eszköze.

Czachesz István a kollektívemlékezet-konstruálás szempontjainak a bibliai szöveg kutatásában való alkalmazását mutatja meg. A tanulmány az interdiszciplinaritásban rejlő lehetőségek izgalmas példája. Az emlékezet halbwachsi keretét a kultúrára, a vallásra bővíti ki. A szerző szerint a kollektív emlékezet fő funkciói a bibliai kultúrában a hagyomány, a kánonképzés és az értelmezés. A dolgozat kitér a (szituációhoz kötött) oralitás és az (elidegenedést jelentő) írásbeliség különbségére a hagyományképzésben és az emlékezésben. Az utóbbit tekintve a görög fordítás kánonképző hatását emeli ki. Emlékezés és hagyományteremtés a Bibliában is egy narratív szál mentén, szükségszerű szelekcióval történik, csakohy itt nem az egyén, hanem Jahve ("a transzcendens és individuális kollektívum") az emlékező. A szerző a kánont frappánsan a kollektív emlékezet hierarchiájaként határozza meg.

Gráfik Imre tereptanulmánya a többnyelvű multikulturális közösségek közötti lehetséges kapcsolatrendszeret vizsgálja egy négy etnikumú horvát település példáján. A kapcsolatleremtés területeit bináris opozíciókban határozza meg (pl. nem-beli: férfi/nő, etnikai: homogén/vegyes, kulturális: tanult/képzetlen stb.), s ezen tényezők kombinációiból igyekszik kimu-

tatni a potenciálisan sikeres és kevésbé sikeres kapcsolatleremtési gyakorlatokat. *Beran Eszter* a zsidóviccek narratív szerkezetének elemzésével többek között azt állapítja meg, hogy a bennük kifejeződő kollektív identitás mögött kettős (struktúrájában hasonló, nézőpontját és tartalmát tekintve ellentétesen zajló) mechanizmus, belső szemszögből történő azonosulás, illetve külső szemszögű elhatárolódás állhat.

A kötet egyik nagy erénye, hogy a szerzők reflektálnak egymás munkájára. Erről a könyv végén közölt kerekasztalvita tanúskodik a legegységelműben, de a tanulmányokon belül is számos utalás történik arra, hogy nem egyszerűen elolvasták a többiek dolgozatát (ami önmagában is egy jól előkészített konferencia indikátora), de saját munkájuk tükrében végig is gondolták ezeket. Ez egyaránt jelzi az adott területen belüli és a különböző területek közötti kommunikációt, interakciót. (*Kollektív, társas, társadalmi. Szerkesztette: Kónya Anikó, Király Ildikó, Bodor Péter, Pléh Csaba. Pszichológiai Szemle Könyvtár, 2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999. 259 o.*)

Borgos Anna

JEGYZET:

1 *M. Pfister*, idézi *Kulcsár Szabó Ernő*. In *Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben. Argumentum*, 1996. 30. o.

TANKÖNYV, SZAKKÖNYV ÉS ÉRDEKES OLVASMÁNY

Ez az egyetemi tankönyv igazán megérdemli, hogy szóljunk megjelenéséről. A könyv témáját képező összehasonlító állatszervezettan mindig is az egyetemi és főiskolai alapozó tantárgyak körébe tartozott. Olyan hallgatók használhatják tanulmányaik során, akiknek felsőfokú biológiai ismereteik alig lehetnek, és akik az idegen szakkifejezések jó részét is e könyvből tanulják. Ilyen esetekben mindig kényes kérdés az anyag mélységének és tárgyalási stílusának a megválasztása. A szerzők (*Kovács Attila, Pálfa Zsolt, Péczely Péter, Réz Gábor, Sass Miklós és Zboray Géza*) kivételesen jól oldották meg ezt a feladatot:

a szöveg könnyen érthető, helyenként egyenesen olvasmányos, ugyanakkor szakszerű. A kiérlelt stílus és a jól megválasztott tematika mögött több évtizedes oktatói tapasztalat áll. A könyv írói természetesen támaszkodtak számos korábbi műre.

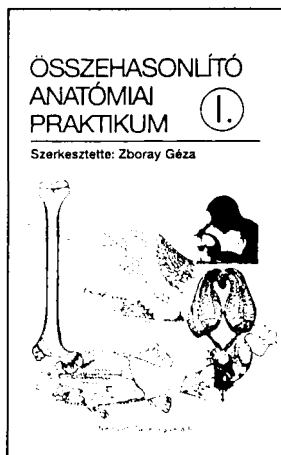
A kötet első két kiadása 1989-ben, illetve 1992-ben jelent meg, így volt alkalom a kisebb-nagyobb pontatlanságok kijavítására. A szerzők teljes mértékben éltek is ezzel a lehetőséggel, ennek is köszönhetően a kutatóképzést és az állatszervezettani oktatást is szolgáló szakirodalom jelentős teljesítményeként adhatunk hírt róla. Szakirodalmi előzményként talán elsősor-

ban az ELTE Állatszervezettani Tanszékén az elmúlt közel fél évszázadban megjelent számos hasonló tárgyú gyakorlati és elméleti jegyzet, valamint a szintén a tanszék gondozásában megjelenő Összehasonlító Anatómiai Előadások c. mű kötetei említendők. (Állatszervezettani egyetemi tankönyv hazánkban utoljára 1964-ben jelent meg!) Merítették a szerzők az állatszervezettani praktikumok nemzetközi hagyományából is. Megkerülhetetlen például e témában a Kükenenthal-féle praktikum tematikája és ábraanyaga. Elmondható azonban, hogy a most ismertetett kötet minden korábbi művet meghaladó, színvonalas és tematikájában rendkívül időszerű munka.

A bevezető fejezet korszerű vázlatát adja az *élővilág rendszerének*. Erre itt mindenképpen szükség van. Mert azt ugyan ma már illetlenség nem tudni, hogy a gombák éppúgy nem növények, ahogyan nem állatok, arról viszont a középiskolából érkezők közül kevesen hallottak, hogy az egysejtű állatok szigorúan véve nem is tartoznak az állatok körébe, vagy hogy (egy későbbi részletre utalva, 65. o.) a testüreg nélküli, illetve a testüreges állatok az újabb állatrendszerekben nem képeznek külön rendszertani kategóriát. E kérdések egyik részének (az utóbbi példának is) közvetlen állatszervezettani vonatkozása van. Indokolja a rendszertani bevezetést az is, hogy az állatszervezettani tantárgynak, alapozó jellegénél fogva, valóban fel kell vállalnia az élővilág profundális felosztásának ismeretét.

A könyv tulajdonképpeni tárgya természetesen a *típusállatok szervezettani leírása* és – talán kisebb részben – gyakorlati útmutatás a szervezettani megfigyelésekhez, valamint a boncolások menetéhez. A mű minden részletében érezhető az elsődrendű szakirodalmi tájékozottság mellett a nagy gyakorlatvezetői tapasztalat. Itt nemcsak arra kell gondolni, hogy a leggyakoribb hallgatói kérdések, félreértések, a felmérő dolgozatokból leszűrhető tapasztalatok a gyakorlatvezetőt csak évek múltán tehetik oktatói szakmájának mesterévé. Az is figyelembe veendő, hogy számos szervezettani és működésbeli megfigyelésre csak ismételt próbálkozás esetén nyílik alkalom.

Nem bizonyos például, hogy a gyakorlatvezető minden évben mutatni tud tanulócsoporthoz konjugáló papucsálatkákat, vagy hogy minden hallgató mikroszkópjának látóterében megfigyelhető a papucsálatkák működő lüktetőüröcskéje. A kötet utolsó fejezetéből is említve példát: nem mindig sikerül megmutatni a békák pulzáló nyirokszívét. A kötet számos hasonló kérdés vonatkozásában szolgál kellő szöveges útmutatással és ábrákkal.

Ami a műnek az elmélethez és a gyakorlathoz való viszonyát illeti, egy megjegyzéssel kell kezdenünk. Úgy tűnik, ezen könyv esetében (is) helyesebb e két fogalom helyett az *általános* és a *konkrét* kategóriákon alapuló tárgyalás viszonyát elemeznünk. A könyv ugyanis olyan alaposan tárgyalja az elvi, elméleti kérdéseket, hogy ezek további elméleti és deduktív megerősítésére csekély lehet az igény, ha csak nem egy még szélesebb tárgyalási horizont megadása volna a cél.

A mű gyakorlatias jellege elsősorban a konkrét szervezettani objektumok bemutatásában ragadható meg, mert a boncolási teendők összefoglalását adó *Gyakorlati feladatok* viszonylag szűkszavúak. Valószínűleg volna igény olyan bővebb leírásra (vagy albumra?) is, amely szöveggel és ábrával, aprólékosabb, tételesebb útmutatást adna a boncolás során megfigyelandó részletekre nézve. Igaz lehet ez akkor is, ha a közölt ábrák számos esetben jól út-

baigazitanak, a gyakorlatok órakeretében a leírtaknál bővebb megfigyelésre amúgy sem nagyon jut idő, és ha számos gyakorlati szempontra az oktatói demonstráció és a hallgatói munka idején legcélszerűbb felhívni a figyelmet.

A tárgyalt típusállatok köre a kétéltűek anatómiájának tárgyalásáig terjed és jóval bővebb a hazai körülmények között megfigyelhető, boncolásra kerülő állatokénál. Így szerepel többek között a bordás medúzá, Nereis (soksertéjű gyűrűsféreg), tengeri sünn, lándzsahal, macskacápa szervezettani leírása.

A szerzők súlyt fektettek arra, hogy az alapvető szervezettani viszonyokkal kapcsolatos kérdéseket tisztázzák. Ugyanez mondható el a kezdeti embriófejlődés szakszerű, a hazai szakirodalomban hiányt pótló leírásával kapcsolatban is. Ily módon az olvasó, a bonctani szempontokon messze túlmenően, az állati szervezetek alapvető topológiai viszonyait is tisztán láthatja, mégpedig nagyrészt az embriológiai történések tükrében.

Kiváló az ábraanyag. A nemzetközi szakirodalomból való gondos válogatást már az is jelzi, hogy az ábrák igen nagy számú műből származnak, de találkozhatunk ezek mellett néhány saját készítésű ábrával is (utalni lehet például *Zboray G.* halfej keresztmetszet rajzára, vagy *Sass M.* rovarembriológiai ábrasorozatára).

A hatszerzős mű munkálatainak összehangolása és a harmadik kiadás rendkívül gyors előkészítése a szerkesztőt dicséri, és a tárgy oktatásának szeretetére vall. A könyvbeli tájékozódást megkönnyíti az átdolgozott név- és tárgymutató.

A könyv olvasása nagyon kevés biológiai ismeretet feltételez. Ezért – és témája miatt – jó szívvel ajánlható tudományos pályára készülő középiskolásoknak. Korszerűségére és igényességére való tekintettel azonban helye lehet szakkönyvtárak és szélesebb érdeklődési körű biológus kutatók könyvespolcain is. (Összehasonlítva *Anatómiai Praktikum I., Zboray Géza (szerk.), Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. 407 o.*)

Izsák János

A TERMÉSZET VILÁGA ORVOSTUDOMÁNYI KÜLÖNSZÁMA

A 131 éves "Természet Világa" folyóirat különszámot jelentetett meg, melyet kizárólag az orvostudomány néhány aktuális kérdésének szenteltek.

A kötet *Koch Sándor* írásával, az orvoslás és orvostudomány történeti áttekintésével kezdődik, majd *Csaba György* *Modern biológia, modern orvoslás* című cikkében sokrétűen elemzi a biológia és a korszerű orvostudomány kapcsolatát. Kiemeli, hogy a biológia és az orvostudomány kölcsönhatása nem folyamatos, hanem ugrásszerű. Képet ad arról, hogyan befolyásolták jelentős genetikai, molekulárbiológiai kutatások a gyakorló orvoslást.

Két írás foglalkozik az agy, a központi idegrendszer működésével, mindkettőt nemzetközileg elismert kutatók, *Ádám György* és *Vizi E. Szilveszter* akadémikusok írták. *Ádám György* széles spektrumon vázolja fel az agyi tevékenységek sokrétű diagnosztikus eljárásait, a pszichikus történéseket feltáró agykutatási eredmé-

nyeket. *Vizi E. Szilveszter* az idegsejtek kommunikációs tevékenységéről ír érdekesítően. *Gergely János* akadémikus és *Csermely Péter* immunológiai közleményei közérthető stílusban magyarázzák meg, miért olyan kiemelt fontosságú napjainkban ez a tudományterület, hogyan fejlődtek a különböző kutatási irányok, s ezek tükrében miért lehetünk a 21. században joggal optimisták.

A pszichiátriának számos irányzata közül e kötetben *Rihmer Zoltán*, *Kiss Huba Gergely* és *Belső Nóra* egyes pszichiátriai körképek biokémiai hátterét világítják meg. *Kopper László* *Molekuláris patológia* című írása a molekuláris medicina egyik ágát igyekszik bemutatni. Bár a 21. évszázadban is a klasszikus szövettani vizsgálat marad még jó ideig a patológiai vizsgálatok gerince, a molekuláris – genetikai vizsgálatok, jóllehet nagyon költségesek, egyre nagyobb teret fognak meghódítani.

Korunk egyik legalattomosabb "titkos gyilkosa" a magas vérnyomás betegség. E

körkép diagnosztizálásában és kezelésében az eltelt évtizedekben hatalmas fejlődést észlelhetünk. *Rosivall László* közleménye kitér mind az elméleti összefüggésekre, mind a diagnózis és a kezelés lehetőségeire, megvilágítva a jövő útjait is.

Hazánkban is népbetegség a cukorbetegség. Becslések szerint több mint 500 000 cukorbeteg van hazánkban, jöhetnek ezek közül csak kb. 300 000-et ismerünk. A cukorbetegség leggyakoribb, ún. 2-es típusú formája egy szélesebb tünetegyüttes része, melyhez hipertónia, férfias jellegű elhízás, zsírsanyagcsere-zavar, gyorsult véralvadás, fokozott trombózis-készség társul. Mindezek halmozott rizikótényezőt jelentenek a szívinfarktus, stroke irányába. Erről szól *Halmos Tamás* írása.

Akadémiánk külső tagja, *Brassai Zoltán* marosvásárhelyi professor a perifériás érbetegségekkel foglalkozik. A sokáig Franciaországban is dolgozó kitűnő klinikus ezen gyakori betegségcsoport újabb kezelési lehetőségeire is részletesen kitér munkájában. *Juhász-Nagy Sándor* a szívgyógyászok hatásainak élettani alapjairól szól. E részletes elméleti munka kellő alapot nyújt az egyes farmakonok klinikai alkalmazhatóságára. Kevés területen történt olyan jelentős szemléleti változás, mint éppen a szívelégtelenség kezelésében. *Papp Lajos* szívsebész érdekesítően írja le az első – kényszer szülte – szívműtétet, amelyet 1896-ban egy Rehn nevű sebész végzett el, egy kocsmai verekedésben szíven szűrt férfin, sikerrel. Ettől a dátumtól számítják a modern szívsebészet megindulását.

A csonttritkulás is népbetegség, idős korban nemritkán a combnyaktörések következtében kialakult szövődmények okozzák a beteg halálát. E törések hátterében a csont állományának megritkulása, megfogyatkozása áll. *Szűcs János* közleménye erre a nagyon fontos kérdésre világít rá, megmutatva a korszerű kezelés lehetőségeit. A degeneratív csontizületi betegségek között előkelő helyet foglalnak el a csípőizületi gyulladásos, vagy degeneratív betegségek. Ma már nagyon hatásosan lehet ezeket az "elkopott" ízületeket műtétileg kicserélni, pótolni. A Semmelweis egyetem ortopédiai klinikájáról

Szendrói Miklós és *Lakatos József* foglalják össze ezzel kapcsolatos hatalmas tapasztalataikat.

Jelentős fejlődés észlelhető a szemsebészet terén is. Bár a hályogműtét az egyik legősibb műtét, melyet már a Kr. előtti 6. évezredben is végeztek, a korszerű szemsebészet ma már valóságos "csodákra" képes. *Süveges Ildikó* szakértő tollal tárja elénk e fejlődés néhány kiemelkedő eseményét. Ugyancsak nagy fejlődés tapasztalható a hallásjavító műtéteknél. *Ribári Ottó* írásában a sükettség, a hallásgyengeség műtéti korrekciójának lehetőségeiről számol be.

A XX. század a gyógyszerkutatás százada, az átlagos életkor meghosszabbodása részben a hatásos, új farmakonoknak is köszönhető. *Bauer Győző* munkája vázolja ennek a hosszú útnak mérföldköveit. A meddőség napjainkban súlyos társadalmi problémát jelent. A szervezeten kívüli megtermékenyítés lehetőséget nyújt a gyermeket kívánó, de meddő asszonyoknak. *Papp Zoltán* a kérdés egyik legkitűnőbb szakembere, elméleti és gyakorlati bepillantást ad e problémakörbe.

Napjainkban egyre jobban terjednek az ún. alternatív orvoslás különböző módszerei. Ezen a területen sajnos tág tere nyílik a kuruzslásnak is. Kétségtelen tény, hogy a lakosság széles rétegei fordulnak a "természetgyógyászok" felé, mert csalódtak a hagyományos, nyugati orvostudományban. *Rák Kálmán* kitűnő írása megvilágítja ezt a területet, igyekszik megfelelő eligazí-

tást nyújtani az olvasónak. A kötetet *Tornóczy László* írása zárja, aki az Internet és orvostudomány egyre bővülő kapcsolatáról ír. A hihetetlenül gyorsan szaporodó információözön, a megfelelő adatok beszerzése, tárolása stb. mára elengedhetlenné vált az orvostudományi kutatásokban is.

A tartalmát és stílusát tekintve egyaránt igényes kötet elsősorban nem orvo-

soknak szól, hanem a művelt, a természettudományok iránt érdeklődő olvasóknak, akik bizonyosan nagy örömmel és érdeklődéssel veszik kézbe ezt a számot. A szerkesztőség hasznos és szakmailag kitűnő munkát végzett összeállításával.

H. T.

Beérkezett könyvek

Bíró Yvette: PROFÁN MITOLÓGIA. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 222 o. Ára 1180 Ft.

A jelenleg New Yorkban élő szerző műve először angolul jelent meg 1982-ben. A polemikus tanulmány a mágikus gondolkodással rokonítja a filmgondolkodás és — kifejezés lehetőségeit. Úgy véli a film több is, kevesebb is a művészetnél. Mindennapi és oldottabb kifejezési forma, ennél fogva nagyobb hatókörű. A vizuális érzékelés és cselekvéses megismerés elemzésével indítja gondolatmenetét, majd a modern filmírás két nagy áramlatát szemügyre véve feltárja a mindennapi élet és a tudat tartományának új mitológiáit. A filmművészet nagyjainak példáira támaszkodva vallja, hogy a kamera nemcsak rögzíti az emberi öntudat működését, hanem a maga sajátos látása segítségével újfajta gondolkodásra is tanít.

Csáktornyai Mátyás: GRÓBIÁN. Régi Magyar Könyvtár, Források 9. A szöveget gondozta, a jegyzeteket és az utószót írta *Kőszeghy Péter*. Balassi Kiadó, 1999. 114 o. Ára 800 Ft.

„Gróbián verseinek magyar énekbe való fordítása, melyekben az jó tisztességes erkölcsnek regulái vissza való értelemmel vannak megíratván” — ez a teljes címe annak az 1592-ben, Csáktornyai Mátyás által írt verseszetteknek, amely Kolozsvárott, talán szintén ugyanebben az évben jelent meg. A kötetből egyetlen példány maradt meg, jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár őrzi. A mű stílusát, műfaját tekintve vitatható: hegedűsének, kocsmai mulattatás céljára összeállított malacko-

dás, vagy a bemutatott durva viselkedési formáktól elrettenteni akaró nevelő szándékkal íródott. A kötetet Csáktornyai Mátyás fordította, előzménye a német nyelvtérületen a 16. században, és azt követően elterjedt Gróbián-irodalom, mely a kor egyik legnépszerűbb műve. Gróbián története világirodalmi vándorútján Magyarországra érkezett meg elsőnek Csáktornyai Mátyásnak köszönhetően, akinek személyéről, munkásságáról keveset tudunk. Erről is kapunk azonban némi tájékoztatást *Kőszeghy Péternek* a mű eredetét és civilizációtörténeti jelentőségét méltató utószavából.

Louis Hagen: A HOROGKERESZT ÁRNYÉKÁBAN. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 310 o. Ára 1280 Ft.

Hagen kilenc élettörténetet dolgoz fel, melyek sokezer, a fasizmus árnyékában élő német mentalitását hivatottak tükrözni. A hétköznapi, nem elvakult vagy elállatiasodott emberek monológjai érzékeltetik, hogy a fasizmus nem német fajspecifikum. Ugyanakkor képet rajzolnak a náciizmus politikai, gazdasági és társadalmi alapjairól, az irigységérzet, a militarizmus, a fajelmélet fanatizmusának terjedéséről. A könyv náci, antináci, illetve a rendszerrel lojális alakokat mutat be, s velük a lázadás, illetve a passzív vagy aktív együttműködés mozgatórugóit és az utólagos magyarázatokat is.

Polcz Alaine: VILÁGJÁTEK. Pont Kiadó, Budapest, 1999. 162 o. Ára 1260 Ft.

A kötet a szerző gazdag tapasztalatain nyugvó újszerű kísérlet a játék értelmezé-

sére, amely több évtized múltán sem veszített aktualitásából. A felnőttkori neurozisosok és pszichózisok mélyebb megismerése a kutatás irányát a gyermek pszichikus fejlődése felé terelte. Mondanivalóját három téma köré csoportosítja. A dinamikus játék- diagnosztika és játékterápia a viselkedés és a motiváció összefüggéseit igyekszik megragadni. A második fejezet a bábjáték helyét, szerepét és terápiás lehetőségeit tárgyalja. Legnagyobb terjedelemben a kötet a "világjátékkal" foglalkozik. Ez egy konstruktív, projektív módszer, amelynek segítségével a gyermek a valóságos környezet, az élet különböző területeinek, jelenségeinek kicsinyített elemeiből álló játékot kap. A "világépítmény" formai, tartalmi, mennyiségi és minőségi szempontok szerint értékelhető. A kötet voltaképpen kézikönyv, melyet nemcsak a pszichológus vagy a terapeuta, de a pedagógus és a szülő is haszonnal forgathat.

RÉGI GÖRÖG HÉTKÖZNAPOK. Szemelvények a görög művelődés forrásaiból. Összeállította, az előszót, a magyarázatokat és a jegyzeteket írta *Ritoók Zsigmond*. Balassi Kiadó, 1999. 260 o. Ára 1400 Ft.

A szemelvénygyűjtemény szövegei az ókori görög ember hétköznapijait mutatják be. A kötet a Gondolat Kiadónál 1962-ben megjelent mű némileg javított és bővített kiadása. Az antikvitás iránt érdeklődő olvasó olyan kérdésekkel ismerkedhet meg, mint a falusi élet, a lakomák, a játékok, a nők helyzete, az otthon világa. A főleg az i.e. V. századból válogatott szövegek közreadásának nem a teljesség a célja — erre már a terjedelem sem ad lehetőséget —, hanem az, hogy közel hozza e korszakot az olvasóhoz, aki sokszor csak a nagy alkotásokból ismeri ezt az időszakot. Megéreztetni, hogy az ókor időben ugyan távol van tőlünk, mégis szerves előzménye a mi korunknak. A gyűjtemény nem a szakemberek, hanem a szélesebb olvasóközönség

számára készült. A szövegeket kiváló műfordítók tolmácsolják, a kötetet gazdag jegyzetapparátus és képanyag teszi teljessé.

András Sajó: **LIMITING GOVERNMENT.** An Introduction to Constitutionalism. Előszó: *Stephen Holmes*. Central European University Press, Budapest, 1999. 292 o.

Az alkotmányjogász szerző a posztkommunista országok alkotmányjogi átalakulásait, fejlődésének folyamatait tárgyalja, sokrétű történeti, filozófiai, jogelméleti háttérrel és széles körű angol, francia, német, amerikai és természetesen kelet-közép-európai tapasztalatokra támaszkodva. Az egyes fejezetek sorra veszik a parlamentarizmus és a törvényhozó testület, az ítéletozatal, a végrehajtó hatalom, a jogállamiság és az alapvető emberi jogok témaköreit. A kötet egyaránt hasznos lehet politikatudomány vagy alkotmányjog iránt érdeklődőknek, diákoknak, kutatóknak és a politika művelőinek is.

TÉR — GAZDASÁG — TÁRSADALOM. Huszonkét tanulmány Berényi Istvánnak. Szerkesztette: *Dövényi Zoltán*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 1996. 392 o.

A Berényi István 60. születésnapjára készült kötet — a fejezetek sorrendjében — városföldrajzi, regionális problémákat tárgyaló tanulmányokat, a rendszerváltások következményeit elemző, Közép-Európát középpontba helyező, illetve történeti aspektusú dolgozatokat tartalmaz. A témák Budapest társadalmi térszerkezetének átalakulásától az 1991-es jugoszláv válságon, a külföldi működőtőke-befektetés hazai regionális fejlődésre gyakorolt hatásán és Közép-Európa kohéziós földrajzi erővonalain át az Alföld modernizációjának kezdeteig terjednek.

CONTENTS

Our Life-Giving and Destructive Waters

László Somlyódy: Hungarian Water-Husbandry

László Alföldi: Floods, Inland, and Subsoil Waters

István Vágás: Inland Waters Yet Again

István Cselótei: Water Husbandry – Farming – Irrigation

Bertalan Andrásfalvy: Traditions of Flood-Control in Hungary

Look Afield

Social participation in water husbandry (*József Gayer – Anna Vári*);

Inhabitants of the Szigetköz area speak (*I. V.*)

The Road We Have Covered

Regulating the Tisza River, 1860 (*Menyhért Lónyay*, introduced by *István Vágás*)

Interviews

Science and Public Debates. Ferenc Glatz interviewed by *László Szále* and *László N. Sáéndor*

Half-Way into Europe. Norbert Kroó interviewed by *Sándor Sperlágh*

After Einstein's Century. József Pálinkás interviewed by *Zsuzsa Szentgyörgyi*

Problems of the Scientific Workshop

The May General Assembly of HAS (*László Szabados*)

From the History of Science

Dénes Gábor (*László Füstöss*)

Zoltán Bay, Experimental Physicist (*László Kovács*)

Kálmán Tihanyi, Pioneer of Television (*Katalin Tihanyi*)

Book Reviews

A kiadásért felelős az Akaprint Kft. ügyvezetője

Nyomdai munkák: Akaprint Kft. 24285

Felelős vezető: Freier László

Szerkesztőségvezető: Hernádi Miklós

Megjelent: 13,3 (A/5) ív terjedelemben

HU ISSN 0025-0325